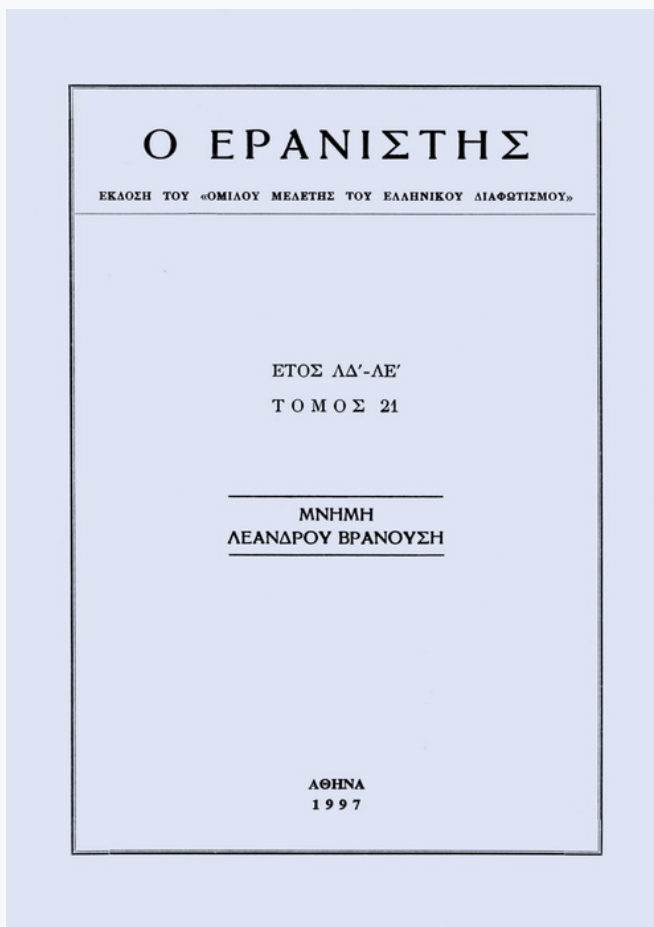

The Gleaner

Vol 21 (1997)

In Memoriam of Leandros Vranousis

Γύρω από την παύση του πατριάρχη Γρηγορίου του ΣΤ' (1840). Νέες μαρτυρίες

Χρ. Λούκος

doi: [10.12681/er.219](https://doi.org/10.12681/er.219)

To cite this article:

Λούκος Χ. (1997). Γύρω από την παύση του πατριάρχη Γρηγορίου του ΣΤ' (1840). Νέες μαρτυρίες. *The Gleaner*, 21, 326–336. <https://doi.org/10.12681/er.219>

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΥΣΗ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ς' (1840)

Νέες μαρτυρίες

ΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ τοῦ Γεωργίου Καποδίστρια βρέθηκε, στὰ τέλη τοῦ 1839, ἓνα σχέδιο ἐπιστολῆς ποῦ ἀπευθυνόταν στὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριο ς'. Τὸ παραθέτω:

Ἡ Ἑμετέρα Παναγιότης καλῶς γνωρίζει ὅτι ὁ πρότιτος καὶ Κύριος σκοπὸς τῆς ἐπαναστάσεως ἦτον ν' ἀποδοθῆ τὸ ἀρχαῖον κλέος εἰς τὴν λαοειάν μας.

Ἔως οὗ δ' Αἰμῆνοςτος Καποδίστριας ἦτο Κυβερνήτης τοῦ κράτους, ἡμεῖς εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὅσα μέσα οἱ ἐχθροὶ τῆς ἐκκλησίας μας ἤθελαν βάλει εἰς προᾶξιν διὰ νὰ ἐγείρουν σχίσματα εἰς αὐτὴν ὅλα ταῦτα ἤθελαν ματαιωθοῦν ἀπὸ τὸν μέγαν ζῆλον καὶ πεῖραν ἐκείνου τοῦ ἀνδρός.

Σήμερον δὲ μὲ ἀπαρηγόρητον λύπην τῆς καρδίας μας, ὅλοι βλέπομεν ὅτι ἀπ' ἐκείνην τὴν φορικτὴν καὶ τρομερὰν ἡμέραν, ὅπου ἐφόρευσαν τοιοῦτον πολίτην, τοιοῦτον πατέρα καὶ ἀρχηγὸν τοῦ γένους κινδυνεύον ὄχι μόνον ἡ ἐλευθερία ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους καὶ τὰ δικαιώματά μας, ἀλλ' ἀκόμη ἡ αὐτὴ ἀμόλυτος θρησκεία, διὰ τὴν ὁποίαν τόσον ἐπολεμήσαμεν, καὶ θεωροῦντες αὐτὴν ὡς πηγὴν παντὸς καλοῦ καὶ εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν ἀληθινὴν θεραπείαν εἰς τὰ δεινὰ τῆς ζωῆς.

Ὡς πιστὸς ὁπαδὸς τῶν ἀρχῶν τῆς ἐκκλησίας τῶν προπατόρων μας, καὶ ὡς πολίτης ὅστις ἔχουσα τὸ αἷμά μου περὶ πίστεως καὶ πατρίδος, νομίζω ἀπαραίτητον χρέος μου νὰ δράξω τῆς εὐκαιρίας τῆς ἐς Κωνσταντινούπολιν ἐλεύσεως τοῦ Κ^ῶ ἀδελφου τοῦ Ἀειμῆνου Κυβερνήτου ἵνα ταπεινῶς παρακαλέσω τὴν Ἑμετέραν Παναγιότητα νὰ δώσῃ ἀκρόασιν εἰς ὅσα θέλει τῆς ἐξιστορήσει διὰ ζωῆς φωνῆς περὶ τῆς καταστάσεώς μας καὶ ἐκείνας τῶν λοιπῶν ἐνεργειῶν.

Δεόμεθα δὲ τὴν Υ.Π. ἵνα διὰ τῶν ἀπίρων μέσων ὅσα διαθέτει συνδράμη εἴτε ἐμμέσως εἴτε ἀμέσως, πρὸς θεραπείαν τῶν κακῶν τὰ ὁποῖα ἄρχισαν νὰ μᾶς μολύνουν, καὶ νὰ προ[σ]λάβῃ μίπως τὸ μόλυσμα

τοῦτο ἐκτανθῆ καὶ εἰς τοὺς ὁμογενεῖς, μὲ μεγάλην ζημίαν τῶν ψυχῶν καὶ τῶν συμφερόντων ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους.

Παρακαλῶ ἀναξίως τὸν Πανάγαθον Θεὸν ἵνα μακροημερεύῃ τὴν Υ.Π. πρὸς παρηγορίαν ἡμῶν τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν καὶ θορίαμβον τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας: ἀσπάζομαι μὲ βαθύτατον σέβας καὶ ἐδλάβειαν τὰς ἀγίας Σας χεῖρας.¹

Ὁ Γεώργιος Καποδίστριας εἶχε ἔλθει ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στὴν Ἀθήνα τὸ 1836 γιὰ νὰ διεκδικήσει ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση τὰ ὕσα τὸ ἑλληνικὸ κράτος ὄφειλε στὸν ἀδελφό του, τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια. Τὸ ρωσικὸ κόμμα, τὸ ὁποῖο μὲ σπουδαιότερο ἐκπρόσωπό του τὸν Γ. Γλαράκη ἔλεγχε τὴν τότε Κυβέρνηση, θέλησε νὰ τὸν χρησιμοποιήσει ὄχι τόσο γιὰ τὶς ἱκανότητές του, ποὺ φαίνεται ὅτι ἦταν περιορισμένες, ἀλλὰ διότι ἦταν φορέας ἑνὸς ὀνόματος ποὺ συγκινοῦσε ἀκόμη μεγάλο μέρος τῶν Ἑλλήνων. Γρήγορα, ὁ Γεώργιος Καποδίστριας βρέθηκε στὸν ἡγετικὸ πυρῆνα τῆς λεγόμενης Φιλορθόδοξης Ἐταιρείας, ἡ ὁποία ἀπέβλεπε, μεταξὺ ἄλλων, στὴν ἀπελευθέρωση τῶν ὑπόδουλων ἑλληνικῶν περιοχῶν καὶ τὴν προάσπιση τῆς ὀρθοδοξίας. Ὅμως, στενὸς συνεργάτης τοῦ Καποδίστρια πρόδωσε, στὰ τέλη 1839, τὰ σχέδια τῆς Ἐταιρείας, ἔγιναν συλλήψεις καὶ ἔρευνες. Ἐτσι κατασχέθηκε καὶ τὸ παραπάνω ἔγγραφο.²

Ὁ πατριάρχης Γρηγόριος Σ' εἶχε, μὲ ἐπανειλημμένες ἐνέργειες, δεῖξει τὸν ὑπέρμετρο ζῆλο του νὰ διαφυλάξῃ τὴν ἀπειλούμενη, ὅπως ἰσχυρίζοταν, ὀρθοδοξία. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνάρρησή του, τὸ 1835, εἶχε συστήσει ἐπιτροπὴ ἐκκλησιαστικὴ καὶ πνευματικὴ γιὰ τὸν ἔλεγχο καὶ τὴ διόρθωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων καὶ τῆς θρησκευτικῆς συμπεριφορᾶς τῶν πιστῶν. Εἶχε καταγγεῖλει μὲ σκληρὴ γλώσσα τὸ ἐκπαιδευτικὸ ἔργο τῶν ἱεραποστόλων καὶ τὴ μετάφραση τῆς Γραφῆς στὴ νεοελληνικὴ, καὶ εἶχε καλέσει τοὺς κατὰ τόπους ἱεράρχες νὰ ἀπαγορεύσουν τὴ φοίτηση τῶν νέων στὰ σχολεῖα τῶν ἱεραποστόλων. Οἱ ἐγκύκλιοί του κυριαρχοῦν-

1. F(oreign) O(ffice) 32/96/179 (Ἐπιτομὲς 96/22α). Οἱ παραπομπὲς στὸ FO γίνονται μὲ βάση τὶς μικροταινίες ποὺ βρίσκονται στὸ KEINE τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἡ ἔνδειξη «Ἐπιτομὲς» παραπέμπει στὶς σχετικὲς περιλήψεις τοῦ ὑπὸ ἔκδοση 5ου τόμου τῶν Ἐπιτομῶν Ἐγγράφων τοῦ Βρετανικοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Γενικὴ Ἀλληλογραφία. Διορθῶνω σιωπηρὰ τὰ ἐλάχιστα ὀρθογραφικὰ λάθη τοῦ ἐγγράφου, τὰ ὁποῖα, ἐνδεχομένως, ὄφειλονται στὸν ἀντιγραφέα.

2. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. κυρίως J. A. Petropulos, *Πολιτικὴ καὶ συγκρότηση κράτους στὸ ἑλληνικὸ βασίλειο (1833-1843)*, τ. Α', Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1985, σ. 365-377: «Ἡ συνωμοσία τῆς Φιλορθόδοξης Ἐταιρείας».

ται από τον φόβο των (λουθηροκαλβίνων).³ Το 1839 θα καταγγείλει τις θεωρίες του Κάιρ⁴ και θα καλύψει έτσι τα μέτρα που θα ληφθούν έναντι του από τους συντηρητικούς κύκλους στο ελληνικό κράτος. Δεν θα διστάσει να συγκρουστεί με τις αρχές του Ιονίου Κράτους, αρνούμενος να παραχωρήσει τη συγκατάθεσή του σε νομοσχέδιο για τα κωλύματα γάμου και τις αιτίες διαζυγίου. Θα επιμείνει ότι στα θέματα αυτά το νομοθετούν άνήκει στις αρμοδιότητες της εκκλησίας και όχι της πολιτείας, και θα καταγγείλει, για άλλη μια φορά, τους λουθηροκαλβίνους ότι, με τη συνδρομή της αγγλικής προστασίας, απειλούν την ίδια την υπόσταση της ορθοδοξίας.⁵

Δεν είναι τυχαίο, επομένως, που οι ηγέτες της Φιλορθόδοξης Έταιρείας σκέφτηκαν να απευθυνθούν στον Γρηγόριο Σ'. Ωστόσο, η παρουσία της επιστολής αυτής στα έγγραφα μιας συνωμοτικής εταιρείας με σχέδια απελευθέρωσης περιοχών που ανήκαν στην οθωμανική αυτοκρατορία, θα μπορούσε να ένοχοποιήσει τον πατριάρχη απέναντι στην Πύλη. Ο E. Lyons, ο πρεσβευτής της Αγγλίας στην Αθήνα, έδραξε την ευκαιρία. Είχε πληροφορηθεί για την ύπαρξη της επιστολής και πίεξε έντονα τον Έλληνα ύπουρο των Έξωτερικών Α. Πάικο να του χορηγήσει αντίγραφο της.⁶

Ο Πάικος έδωσε τελικά το αντίγραφο, αφού απέσπασε την υπόσχεση του Lyons ότι, μόλις θεθεί ύπ' όψη του Palmerston, θα καταστραφεί.⁷ Το έγγραφο έφθασε, τελικά, στο Foreign Office, ο Palmerston όμως το διαβίβασε στον Ponsonby, πρεσβευτή της Αγγλίας στην Κωνσταντινούπολη, με την έντολη να γνωστοποιήσει το περιεχόμενό του στον Ρεσίτ πα-

3. Βλ. Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος, «Ο Πατριάρχης Κ/πόλεως Γρηγόριος Στ' και η Έκκλησία της Έπτανήσου», *Επετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός»* 13 (1918) 117-123.

4. Βλ. *δ.π.*, σ. 143.

5. Βλ. *δ.π.*, σ. 124 κ.έξ. Πρβλ. Π. Χιώτης, *Ιστορία του Ιονίου Κράτους από ουστάσεως αυτού μέχρι ενώσεως, έτη 1815-1864*, τ. Β', Ζάκυνθος 1877, σ. 112-116. Για τα εκκλησιαστικά ζητήματα της Έπτανήσου την εξεταζόμενη περίοδο, βλ. και Γεώργιος Δ. Μεταλληνός, *Δύο Κεφαλλήνες αγωνιστάι αντιμέτωποι. Κ. Φλαμιάτος (1786-1852) και Κ. Τυπάλδος (1795-1867)*, Λευκωσία 1980.

6. Lyons (Αθήνα) προς Palmerston (F.O.), άρ. 18, έμπιστευτικό, 18/30 Ίαν. 1840: FO 32/96/175 (Έπιτομές 96/22). Την ίδια πίεση άσκούσε και ο έπιτετραμμένος της Γαλλίας Sartiges.

7. Πάικος (Γραμματεία επί των Έξωτερικών) προς Lyons, 4/16 Ίαν. 1840: FO 32/96/185 (Έπιτομές 96/22β). Ο Πάικος, συγκεκριμένα, είχε για μια άλλη φορά τονίσει ότι δεν έπρεπε το άσήμαντο αυτό έγγραφο, το όποιο θα γινόταν σημαντικό άν ο Γ. Καποδίστριας έφθανε στην Κωνσταντινούπολη, να περιέλθει στη γνώση της Τουρκικής Κυβέρνησης.

σά, ύπουργό Ἐξωτερικῶν τῆς Πύλης, χωρὶς νὰ τοῦ δώσει ἀντίγραφό του.⁸ Πρίν, ὥστόσο, ἡ ἐπίμαχη ἐπιστολὴ φθάσει στὴν Κωνσταντινούπολη, μέσω Λονδίνου, τὴν εἶχε λάβει ὁ Ponsonby ἀπευθείας ἀπὸ τὸν Lyons, γιὰ νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ κατὰ τοῦ Γρηγορίου Σ'.

Τὸ πατριαρχεῖο συγκέντρωσε σὲ εἰδικὸ τόμο τὶς ἀντιρρήσεις του γιὰ τὶς νομοθετικὰ καινοτομίες τῆς Κυβέρνησης τῶν Ἰονίων Νήσων στὰ θέματα τῶν γάμων καὶ τῶν διαζυγίων, καὶ φρόντισε νὰ σταλεῖ στὰ Ἐπτάνησα γιὰ νὰ διαβαστεῖ στὶς ἐκκλησίες. Ὁ ἀρμοστής ἀντέδρασε: κατέσχε τὰ ἔντυπα καὶ ἔλαβε μέτρα κατὰ τῶν ἀντιφρονούντων. Κατ' αὐτόν, μὲ τὰ φυλλάδια ἐπιδιωκόταν ἡ πρόκληση διχονοιῶν μὲ ἀπώτερο στόχο τὴν ἀνατροπὴ τῆς ἐπικρατοῦσης τάξεως πραγμάτων, δηλαδὴ τῆς βρεταννικῆς κυριαρχίας.⁹ Ἡ ἀνακάλυψη τῆς Φιλορθόδοξης Ἐταιρείας στὴν Ἀθήνα ἤλθε νὰ ἐνισχύσει τοὺς φόβους του. Πεισισμένος ὅτι ὑπῆρχαν διασυνδέσεις τῆς Ἐταιρείας μὲ Ἰόνιους ὑπηκόους, διέταξε τὴν κατάσχεση ἐγγράφων, ἀπέστειλε τὴν ἐπικοινωνία τῶν Ἐπτανήσων μὲ τὸ ἑλληνικὸ κράτος¹⁰ καὶ περιόρισε σὲ μονὰς καὶ ξερονήσια ὅσους θεώρησε ὑπόπτους συμμετοχῆς στὰ σχέδια τοῦ πατριαρχείου.¹¹

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1840 ὁ Ponsonby ζήτησε ἀπὸ τὴν Πύλη, ἐξ ὀνόματος τῆς Βρεταννικῆς Κυβέρνησης, τὴν παύση τοῦ πατριάρχη, γιὰτὶ ἀλέεσε, ἐπὶ ποιῆ ἀφορισμοῦ, τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἱερεῖς τῆς Ἐπτανήσου νὰ ἀντισταθοῦν στὴ νόμιμη ἐξουσία. Κατέστησε σαφὲς ὅτι ἂν ἡ Ὁθωμανικὴ Κυβέρνηση δὲν φρόντιζε ὥστε οἱ πατριάρχες νὰ σέβονται τὰ δικαιώματα τῆς Κυβέρνησης τῶν Ἰονίων Νήσων, ἡ ἐκκλησία τῶν νησιῶν αὐτῶν θὰ ἀπεσπᾶτο ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης.¹² Λίγες μέρες ἀργότερα, ὁ

8. Palmerston (F.O.) πρὸς Lyons (Ἀθήνα), 17/29 Φεβρ. 1840: FO 32/95/49 (Ἐπιτομὲς 95/26). Ἀντίγραφο θὰ ἐφθάσε καὶ στὸν Douglas μέσω τοῦ Colonial Office: βλ. Backhouse (F.O.) πρὸς Stephen (C.O.): 10/22 Φεβρ. 1840 (Ἐπιτομὲς 101/42).

9. Palmerston (F.O.) πρὸς Lyons (Ἀθήνα), 3/15 Φεβρ. 1840: FO 32/95/37 (Ἐπιτομὲς 95/19). Γιὰ τὸν πατριαρχικὸ τόμο βλ. Χρ. Α. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 144.

10. Lyons (Ἀθήνα) πρὸς Douglas (Κέρκυρα), ἰδιώτερο καὶ ἐμπιστευτικόν, 7/19 Ἰαν. 1840: FO 32/101/127 (Ἐπιτομὲς 101/43β). Βλ. καὶ Χιώτης, ὁ.π., σ. 117-118.

11. Douglas (Κέρκυρα) πρὸς Russell (C.O.), 19/31 Ἰαν. 1840: FO 32/101/134A (Ἐπιτομὲς 101/44α). Βλ. καὶ Χιώτης, ὁ.π., σ. 116.

12. Ponsonby πρὸς Ρεσίτ πασά, 1/13 Ἰαν. 1840: FO 78/392/72. Τὰ ἐγγράφα τῆς σειρᾶς FO 78 (= Τουρκία) βρισκονται μὲ τὴ μορφή μικροταινιῶν στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης (Ρέθυμνο).

Ἄγγλος πρεσβευτής, γνωστοποιώντας στην Πύλη τὰ ὅσα ὁ Lyons τὸν εἶχε πληροφορήσει γιὰ τὴ Φιλορθόδοξη Ἑταιρεία, ἀποκάλυψε τὸ σχέδιο ἐπιστολῆς πρὸς τὸν πατριάρχη καὶ συνέστησε προσεχτικὴ ἔρευνα γιὰ νὰ διαπιστωθοῦν οἱ τυχὸν σχέσεις του μὲ τοὺς συνωμότες. Ἐξέφρασε, μάλιστα, τὴν ἀποψη ὅτι οἱ ὡς τώρα ἐνέργειες τοῦ Γρηγορίου ζ' ἐνίσχυαν τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ σχέσεις αὐτὲς ἦταν πραγματικότητα.¹³ Ἡ Πύλη, διὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, τοῦ Ρεσίτ πασᾶ, προσπάθησε νὰ κερδίσει χρόνο. Ἰσχυρίστηκε ὅτι ἐπειδὴ ἐπιθυμοῦσε νὰ συνάψει μὲ τὴ Ρωσία συνθήκη παρόμοια μὲ αὐτὴ πού ὑπόγραψε μὲ τὴν Ἀγγλία τὸ 1838, καλὸ θὰ ἦταν, πρὶν τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης αὐτῆς, νὰ μὴ δυσαρεστήσει τὸν τσάρο μὲ τὴν παύση τοῦ πατριάρχη. Ἐπιχείρησε, συγχρόνως, νὰ ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν Ponsonby μιὰ συγκεκριμένη κατηγορία τῆς Βρετανικῆς Κυβέρνησης κατὰ τοῦ πατριάρχη, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι ἡ παύση του ἦταν ἀποτέλεσμα πίεσης καὶ μάλιστα κατὰ παράβαση τοῦ μόλις διακηρυχθέντος Χάττι σερίφ τοῦ Γκιούλ Χανέ (1839), πού ἀποτελεῖ τὶς ἀπαρχές τῶν τουρκικῶν μεταρρυθμίσεων. Ὁ Ponsonby ἐπέμεινε νὰ ἐνεργήσει ἡ Πύλη αὐτοβούλως καὶ νὰ τιμωρήσει τὸν πατριάρχη, διότι εἶχε ὑποκινήσει τὸν κλῆρο τῆς Ἑπτανήσου νὰ ἀντιταχθεῖ στοὺς νόμους φίλης χώρας. Ἡ τιμωρία θὰ λειτουργοῦσε παραδειγματικά. Ἡ πίεση πρὸς τὸν Ρεσίτ ἦταν συνεχής: ὁ Ponsonby ζητοῦσε μιὰ ξεκάθαρη ἐπίσημη ἀπάντηση στὸ αἴτημά του γιὰ τὴν παύση τοῦ πατριάρχη.¹⁴

Ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς βρισκόταν σὲ πλεονεκτικὴ θέση. Ἡ Ρωσία προσπαθοῦσε τότε νὰ συμμαχήσει μὲ τὴν Ἀγγλία καὶ δὲν θὰ ἐπέμενε ὑπερασπιζόμενη τὸν πατριάρχη. Ἡ Πύλη, ἔχοντας περιέλθει σὲ δεινὴ θέση μετὰ τὴν ἦττα τῆς ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους (Ἰούνιος 1839), βασιζόταν

13. Ponsonby πρὸς Palmerston, ἀρ. 14, 4/16 Ἰαν. 1840: FO 78/392/82. Βλ. στὸ ἴδιο, φ. 86, τὶς σχετικὲς ὁδηγίες τοῦ Ponsonby στὸ διερμηνέα του, ἀπὸ ὅπου καὶ τὸ ἀπόσπασμα: «His Excellency [ὁ Ρεσίτ πασᾶς] will best know what to think of the fact that Count Capodistrias should write or have a letter to be sent to the Patriarch upon the subject of a society organized for the dismemberment of the Ottoman Empire. For my part I desire to state to His Excellency my opinion that there is fully enough in the known proceedings of the Patriarch and in his known connections, and in the character of his chief advisers to induce any man to believe that the Patriarch might be acquainted with the Philorthodox Society».

14. Ponsonby πρὸς Palmerston, ἀρ. 42, 15/27 Φεβρ. 1840: FO 286/73/203 (Ἐπιτομὲς [95/38α]). Βλ. στὸ FO 78/392/126 κ.ἐξ. τὰ ἐπανεληλυμμένα ἔγγραφα πού ὁ Ponsonby ἀπέστειλε γιὰ τὸ θέμα τοῦ πατριάρχη στὸν Ρεσίτ πασᾶ καὶ τὶς λίγες ἀπάντησεις τοῦ τελευταίου.

στήν αποφασιστικότητα τῆς Ἀγγλίας νὰ ἐπέμβει γιὰ νὰ διασωθεῖ ἡ αὐτοκρατορία της.¹⁵ Μὲ τὴν παύση τοῦ πατριάρχου ἡ Ἀγγλία θὰ ἀποδείκνυε ὅτι ἡ Ρωσία δὲν ἦταν, ὅπως πρὶν, παντοδύναμη στὶς σχέσεις της μὲ τὴν Πύλη. Ἀντίθετα, ἂν ὁ πατριάρχης ἔμενε στὴ θέση του, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχαν γίνει γνωστὰ τὰ ὅσα εἶχε γράψει κατὰ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἑπτανήσου, ὅλοι θὰ νόμιζαν ὅτι ἡ ἀτιμωρησία του ὀφειλόταν στὴν ἰσχύ τῆς Ρωσίας καὶ τὴν ἀδυναμία τῆς Ἀγγλίας.¹⁶

Ἡ Πύλη, παρὰ τίς πιέσεις τοῦ Ponsonby γιὰ ἄμεση παύση τοῦ πατριάρχου, ἐπέμεινε νὰ τὸν δικάσει πρὶν τὸν ἀπολύσει. Εἶναι γνωστὰ τὰ πρακτικὰ τῆς περιεργῆς αὐτῆς δίκης. Τὸ Συμβούλιο τῆς Δικαιοσύνης (τέσσερις Τοῦρκοι, ἓκ τῶν ὁποίων δύο ἱερωμένοι) κάλεσε, σὲ δύο συνεδριάσεις του, τὸν Φεβρουάριο 1840, τὸν πατριάρχη νὰ διευκρινήσῃ τὴ στάση του. Ὁ Γρηγόριος Ζ΄, μεταξὺ ἄλλων, ἀρνήθηκε νὰ δεχθεῖ τὸ δικαίωμα τῆς Κυβέρνησης τῶν Ἴονίων Νήσων νὰ διευθύνει καὶ νὰ ἐποπτεῖ τὰ σχολεῖα, μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ ἱερεῖς τῶν ὀρθοδόξων δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ τυχόντες, τὴ στιγμὴ ποὺ στὰ Ἑπτάνησα ἐπιχειρεῖται ἡ διαφορὰ τῆς ὀρθοδοξίας. Καὶ ὅταν ρωτήθηκε γιὰ τὸ πατριαρχεῖο φάνηκε νὰ προτιμᾷ ἀμαθεῖς ἱερεῖς, ἀπάντησε ὅτι καλύτερα ἀμαθεῖς παρὰ ἀπόφοιτοι σχολείων ὅπου διδάσκουν λουθηροκαλβίνοι.¹⁷

Τελικὰ τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Δικαιοσύνης ἔκριναν ὅτι μερικὰ τμήματα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχου πρὸς τοὺς ἱεράρχες τῆς Ἑπτανήσου, καθὼς καὶ ἀποσπάσματα τοῦ σχετικοῦ φυλλαδίου ποὺ ἐκδόθηκε, περιεῖχαν ἐκφράσεις ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ δυσανεστήσουν κάθε φιλικὴ δύναμη πρὸς τὴν Πύλη.¹⁸ Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα αὐτά:

«Ὅλοι σχεδὸν οἱ νέοι ἱερεῖς, οἱ ἓκ τῶν ὑπόπτων φροντιστηρίων ἐξερχόμενοι, ἀπόζουσι κακοδοξίῳν, ὡς πεποτημένοι μὲ θολερὰνάματα ἑτεροδιδασκαλιῶν».

Ἡ Διοίκηση τῶν Ἑπτανήσων ἀγνοοῦσα, ὡς ἔοικε, τὰ ἑαυτῆς καθήκοντα, ἢ ἐπιλαθομένη τούτων, καὶ διὰ τοῦτο ὑπερβᾶσα τὰ ὅρια, ἃ

15. Βλ. τὸ ἔγγραφο τοῦ Ponsonby πρὸς τὸν Palmerston τῆς σ. 14.

16. Ὁ.π.

17. Τὰ Πρακτικὰ βλ. στὴν ἐφημ. *Le Moniteur Ottoman*, ἀρ. 151, 2/14 Μαρτ. 1840 (= FO 78/393/28 κ. ἐξ.). ἑλληνικὴ μετάφραση στί: Ἐπαμεινώνδας Κυριακίδης, *Ἱστορία τοῦ Συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ. Ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, 1832-1892*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1892, σ. 411-420. Βλ. τί γράφει καὶ ὁ *Αἰών*, ἀρ. 138, 18 Φεβρ. 1840: κύριο ἄρθρο μὲ τίτλο «Ἡ πολιτικὴ καταμήνυσις τοῦ Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως».

18. Ἐ. Κυριακίδης, ὁ.π.

ἔθεντο οἱ πατέρες ἡμῶν, καὶ διέταξεν ὁ Οὐράνιος τῆς Ἐκκλησίας Νυμφίος, καὶ ἐπεμβαίνουσα εἰς τὰ τῆς θρησκείας, καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἠθέλησεν ὑποῦλως νὰ εἰσάξῃ τοὺς Λουθηροκαλβινικοὺς νεωτερισμοὺς εἰς τὴν Ἰόνιον πολιτείαν τῆς Ἐπτανήσου».

«Ὁλη ἡ πνευματικὴ ἐξουσία καὶ κυριαρχία συγκεντρίζεται εἰς τὴν Βουλὴν, καὶ ἐπομένως εἰς τὸν κατὰ καιρὸν Ἀρμοστήν, ὅστις ἄγει καὶ φέρει τὴν Βουλὴν κατὰ τοὺς σκοποὺς καὶ θελήσεις του».

«Μακαρία ἡ νομοθεσία [τῶν Ἐπτανήσων], ἣτις ἔχει διὰ βάσιν τῶν νόμων τῆς, νὰ ἀνατρέψῃ τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πνευματικὰ, καὶ νὰ εἰσάξῃ αὐθαιρέτως καὶ παρανόμως ὅσα φαίνονται εὐάρεστα εἰς τὰ πάθη, εἰς τοὺς σκοποὺς, καὶ τὰς θελήσεις τῶν κρατούντων».¹⁹

Ὁ σουλτάνος, βασιζόμενος στὶς διαπιστώσεις τῶν Τούρκων δικαστῶν, ἔπαυσε τὸν πατριάρχη, διότι (ἀδὲν περιορίσθη εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς νομίμου αὐτοῦ Ἀρχῆς) στὰ Ἐπτάνησα, καὶ «μετῆλθεν ὡς πρὸς τὴν Βρεταννικὴν Κυβέρνησιν, μίαν τῶν ἀρχαιοτάτων συμμάχων τῆς Ὑψηλῆς μου Πόρτας, φράσιν εἰς ἄκρον ψόγου ἀξίαν, καὶ ἐναντίον τῶν ὑπαρχουσῶν μεταξὺ τῶν δύο Ἐπικρατειῶν φιλικωτάτων σχέσεων».²⁰

Ἡ παύση τοῦ Γρηγορίου ζ' ἔφερε, γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ, στὴν ἐπιφάνεια τίς συνεχεῖς διαμάχες, στὸ Φανάρι, ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων γιὰ τὸν ἔλεγχον τοῦ πατριαρχείου. Οἱ προσκείμενοι στὸν ἀπομακρυνθέντα πατριάρχη κατηγοροῦσαν τὸν Στέφανο Βογορίδη ὅτι, μέσῳ τοῦ φίλου του Ἄγγλου πρεσβευτῆ, ἐξασφάλισε τὴν ἀλλαγὴ.²¹ Τόνισαν, μάλιστα, ὅτι τὸ σχέδιό τους ἀπέβλεπε στὴν ἀνάρρηση στὸν πατριαρχικὸ θρόνον προσώπου ποὺ θὰ ἦταν πρόθυμο νὰ «πωλήσῃ τὴν θρησκείαν εἰς τοὺς Λουθηροκαλβίνους», τὴ στιγμὴ ποῦ, ὅπως σημειωνόταν, «πανταχοῦ εὐρίσκονται ραδιοῦργοι ἔτοιμοι νὰ πωλῶσι τὴν θρησκείαν των διὰ λίρας στερλίνων». Ἡ ἀποτυχία, τελικὰ, τοῦ Βογορίδη νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ δικοῦ του ὑποψήφιου καὶ ἡ ἐκλογὴ ἀπὸ τὴν ἀντίπαλη παράταξη τοῦ μητροπολίτη Νικοδημείας Ἀνθίμου ὡς πατριάρχη, φάνηκε νὰ λυτρώ-

19. Ὁ.π.

20. Ὁ.π., σ. 412-413. Βλ. πῶς ὁ Ρεσίτ πασὰς γνωστοποίησε στὸν Ponsonby τὴν ἀπόφαση τοῦ σουλτάνου γιὰ τὴν παύση τοῦ πατριάρχη καὶ πῶς ὁ τελευταῖος ἀπάντησε. Ὁ πρῶτος (20/3 Μαρτ. 1840) τὴν παρουσίασε ὡς ἰκανοποίηση αἰτήματός τῆς Ἀγγλίας, ὁ δεῦτερος (21/4 Μαρτ. 1840) ὡς πρωτοβουλία τοῦ σουλτάνου: FO 286/73/213, 215 καὶ 217 (Ἐπιτομὲς [95/38 γ-ε]).

21. Γιὰ τίς σχέσεις τοῦ Βογορίδη μὲ τὸν Ponsonby βλ. ἔγγραφο τοῦ πρὸς αὐτὸν τῆς 12/24 Φεβρ. 1840: FO 78/392/179.

νει την ὀρθοδοξία ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀπειλή.²² Γιὰ τὸν Ponsonby καὶ ὁ νέος πατριάρχης ἦταν «τελείως ἀφοσιωμένος στὴ Ρωσία».²³

Ἦστερα ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ στὴν παύση τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου Σ', ξαναγυρνῶ στὴ μικρὴ ἱστορία τῆς ἐπιστολῆς, ποὺ ἡ ἡγεσία τῆς Φιλορθόδοξης Ἐταιρείας σχεδίαζε νὰ τοῦ ἀπευθύνει. Μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῆς Ἐταιρείας οἱ συνταγματικοί, οἱ ὀπαδοὶ δηλαδὴ τοῦ λεγόμενου ἀγγλικοῦ καὶ γαλλικοῦ κόμματος, προσπάθησαν, μὲ τὴ συνεργασία τῶν πρεσβευτῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας στὴν Ἀθήνα, νὰ μεγαλοποιήσουν τὸ γεγονός, ὥστε νὰ προωθήσουν τὶς δικές τους ἐπιδιώξεις ἐναντίον τῶν ἀντιπάλων τους, τῶν «ρωσόφιλων». Ὅπως ὅμως ἔχει ἐπισημανθεῖ, «χάρη στὴ διορατικότητα τοῦ Ὄθωνα δὲν τὸ πέτυχαν στὸ βαθμὸ ποὺ ἐπιθυμοῦσαν». Ὁ βασιλιάς, φυσικά, ἔκανε κάποια ἀνοίγματα πρὸς αὐτούς — ἀντικατέστησε, γιὰ παράδειγμα, τὸν Γλαράκη, διόρισε Ἱερά Σύνοδο μὲ πλειοψηφία φιλελευθέρων ἱεραρχῶν—, ἀλλὰ δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἐπιχειρηθεῖ, ὅπως τὸ 1834, ὀλομέτωπη ἐπίθεση κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ ρωσικοῦ κόμματος, ἡ ὁποία, ἐκτὸς τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιπτώσεων, θὰ προξενοῦσε τὴν ἐντονὴ ἀντίδραση τῆς Ρωσίας.²⁴

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ρωσικοῦ κόμματος μπόρεσαν νὰ ἀνασυνταχθοῦν καὶ νὰ ἀποκρούσουν τὶς κατηγορίες ποὺ διατυπώθηκαν ἐναντίον τους. Ἡ στρατηγικὴ τους, ποὺ καλύπτεται διαφαίνεται στὰ ἄρθρα τῆς ἐφημερίδας *Αἰὼν*, ἀπέβλεπε, μεταξὺ ἄλλων, στὸν ὑποτονισμὸ τῆς θρησκευτικῆς διάστασης ἡ ὁποία φαινόταν νὰ διαπερνᾷ τοὺς στόχους τῆς μυστικῆς ἐταιρείας ποὺ ἀποκαλύφθηκε, ὅπως, ἐξ ἄλλου, τὸ δῆλωνε καὶ τὸ ὄνομά της — φιλορθόδοξος. Ὡς ἀντιστάθμισμα, προβλήθηκε περισσότερο ὁ στρατιωτικὸς-ἀπελευθερωτικὸς χαρακτήρας της. Σ' αὐτὴν τὴν ἀπόπειρα, ἐπιμελῶς ἀποσιωπήθηκε κάθε μαρτυρία ποὺ θὰ μπορούσε νὰ συνδέσει τὴν ἐταιρεία μὲ τὴ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ στὴν Κωνσταντινούπολη.²⁵ Ἀποκορύ-

22. Βλ. κυρίως ἀνυπόγραφο ἔγγραφο ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη [1840], Ἱερατεῖο Κ. Οἰκονόμου, ΚΜΝΕ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο Κ. Λάππα ποὺ μοῦ τὸ ὑπέδειξε.

23. Ponsonby πρὸς Palmerston, ἀρ. 53, 24/7 Μαρτ. 1840: FO 286/73/219 (Ἐπιτομὲς [95/38ς]). Βλ. στὸ ἴδιο καὶ τὴ σχετικὴ ἀπόψη τοῦ Palmerston (Ἐπιτομὲς [95/38ς]).

24. Βλ. J. Petropoulos, *ὁ.π.*, Α', σ. 374-375 καὶ B. Jelavich, «The Philorthodox conspiracy of 1839. A report to Metternich», *Balkan Studies* 7 (1960) 89-102.

25. Βλ. ἐνδεικτικὰ *Αἰὼν*, ἀρ. 126, 14 Ἰαν. 1840. Μεταξὺ ἄλλων: «Πῶς οἱ γράφοντες εἰς τὴν Ἀθηνῶν ἔφθασαν εἰς τὴν ἀπανθρωπίαν καὶ τὴν ἀνήκουστον κακοήθειαν

φωμα αὐτῆς τῆς προσπάθειας ἀποτελεῖ ἡ ἀπάλειψη τοῦ ὀνόματος τοῦ πατριάρχη ὡς ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς πού μᾶς ἀπασχόλησε. Παρουσιάζοντας τὰ πρακτικά τῆς δίκης πού ἀθώωσε τοὺς ἀρχηγούς τῆς Φιλορθόδοξης Ἑταιρείας, ὁ *Αἰὼν* σημειώνει:

«Κατὰ συνέπειαν ὁ Γραμματεὺς τοῦ Δικαστηρίου ἀνέγνωσε τὰ συλληφθέντα ἔγγραφα, καὶ πρῶτον τὸ καταστατικὸν τῆς ἑταιρείας [...] Ἀνεγνώσθησαν συγχρόνως 1ον ἢ προκήρυξις 2ον σχέδιον ἐπιστολῆς πρὸς τι σημαντικὸν πρόσωπον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διὰ τῆς ὁποίας συνιστᾶτο ὁ Γ.Α. Καποδίστριας ὡς ἀντιπρόσωπος». ²⁶ Τὸ σημαντικό αὐτὸ πρόσωπο ἦταν, φυσικά, ὁ πατριάρχης.

Ἄν θεωρήσουμε ὅτι ἡ παύση τοῦ πατριάρχη καὶ τὰ ἄλλα συναφῆ γεγονότα ἀποτελοῦν ἓνα πρῶτο ἐπίπεδο, τὸ ὄντολογικό, στὸ δεύτερο ἐπίπεδο θὰ τοποθετούσαμε τὶς ἀναπαραστάσεις τῶν γεγονότων καί, μεταξὺ αὐτῶν, τὶς ἰδεολογικὲς ἀντιπαραθέσεις. Οἱ ἀντιπαραθέσεις αὐτὲς ἐκφράστηκαν μὲ τοποθετήσεις πού ἴσως σήμερα νὰ κρίνονται ἀπόλυτες —δὲν φαίνεται νὰ κινδύνευε, γιὰ παράδειγμα, ὁ ἑλληνισμὸς καὶ ἡ ὀρθοδοξία ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῶν ἱεραποστόλων—, ἀλλὰ εἶναι κατανοητὲς μέσα στὶς ἰδεολογικὲς καὶ κοινωνικὲς πραγματικότητες στὶς ὁποῖες ἐγγράφονται. Ἐνα τρίτο ἐπίπεδο θὰ μπορούσαν νὰ ἀποτελέσουν οἱ κρίσεις τῶν μεταγενεστέρων γιὰ ὅσα ἐντάσσονται στὰ προηγούμενα ἐπίπεδα. Περιορίζομαι σὲ τρεῖς μόνο:

Σχολιάζοντας τὰ πρακτικά τῆς δίκης τοῦ πατριάρχη, τὰ ὁποῖα καὶ παραθέτει, ὁ Ἐπαμεινώνδας Κ. Κυριακίδης σημειώνει, τὸ 1892, στὴν *Ἱστορία τοῦ Συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ*:

τοῦ νὰ κηρύττωσιν ἐπαναληπτικῶς, ὅτι αἱ ἐγκύκλιοι τοῦ Πατριάρχου ἔτεινον εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς φιλορθόδοξου ἑταιρείας; [...] Ἦσαν ὅλα προδιατεθειμένα καὶ δι' αὐτὸν τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἀθωότατον Πατριάρχην, διὰ νὰ θανατωθῆ, ὡς ὁ Γρηγόριος [Ε'] καὶ Κύριλλος». Βλ. στὸ φύλλο 143, 6 Μαρτ. 1840, τὴν ἀντίδραση τῆς Ἰδίας ἐφημερίδας στὴν παύση τοῦ πατριάρχη. Πρβλ. τὴ διαφορετικὴ τοποθέτηση τῆς *Ἀθηνᾶς*, ἀρ. 698, 6 Μαρτ. 1840.

26. *Αἰὼν*, ἀρ. 180, 25 Ἰουλ. 1840. Ἡ *Ἀθηνα* (ἀρ. 732, 13 Ἰουλ. 1840), ἀντιθέτως, θὰ σημειώσει ὅτι μόλις τὸ ἀκροατήριον τῆς δίκης ἄκουσε τὸ γράμμα τοῦ Γ. Καποδίστρια πρὸς τὸν πατριάρχη γέλασε: «πρῶτον, διότι εἰς μόνην τὴν κεφαλὴν τῶν συντακτικῶν τοῦ διοργανισμοῦ τῆς ἑταιρείας καὶ τῆς ἐπιστολῆς ἐβλεπε τὴν ὀρθοκείαν καταπολεμουμένην, καὶ δεύτερον διότι ἐζητοῦσαν συνδρομὴν ἀπὸ ἀνθρώπου, ὅστις ἀφοῦ ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του ἐλεύθερον φρόνημα δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἔχη, δὲν ἔχει καὶ κάμμιαν πνευματικὴν μὲ τὴν πολιτείαν μας σχέσιν».

«Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἔχει μεγάλην ἀξίαν· ἀποκαλύπτει ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ εἰδεχθείᾳ τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν καὶ ἀνασύρει γωνίαν τινὰ τοῦ πέπλου, ὅστις ἐκάλυπτε τὰ περὶ τῶν Ἰονίων νήσων σχέδια αὐτῆς. [...] ἐκ τῶν πρακτικῶν τῆς δίκης ταύτης ἐμφανῶς ἐξάγεται ἡ ἔνοχος πρόβεςις, ἵνα καὶ τὴν θρησκείαν ἔτι μεταλλάζωνται οἱ κάτοικοι τῶν Ἰονίων νήσων. Ἐγίνωσκον βεβαίως οἱ Ἄγγλοι πολιτικοὶ ὅτι τὸ θρησκευτικὸν δόγμα τῶν Ἑλλήνων στενώτατα συνδέεται πρὸς τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ὑπόστασιν καὶ ὅτι κατάκτησις χώρας ἑλληνικῆς οὐδέποτε ἤθελε προσλάβει τύπον ὀριστικόν, ἂν μὴ πρότερον διεσπῶντο οἱ μεταξὺ θρησκείας καὶ ἔθνους δεσμοί. Γρηγόριος ὁ Σ', ἐνόησε τὴν τάσιν ταύτην καὶ κατεπολέμησεν αὐτήν, προσπαθῶν νὰ καθάρῃ τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῶν γαλουχηθέντων εἰς ἑτερόδοξα διαμαρτυρομένων σχολεῖα ἱερέων. Αἱ ἐγκύκλιοι αὐτοῦ, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τείνουσαι, ἐχόλωσαν τοὺς Ἄγγλους διπλωμάτας· ἐπεζήτησαν ἐν ταύταις φράσεις καὶ ἀνεῦρον ἀνωδύνους τοιαύτας, δυναμένας ὅμως νὰ παρερμηνευθῶσι, καὶ ἐπὶ τῶν φράσεων τούτων στηριζόμενοι ἐπέτυχον τὴν ὑπὸ τουρκικῆς δικαιοσύνης δίκην καὶ καταδίκην τοῦ Πατριάρχου. Ἄλλ' ἐὰν ἐπετεύχθη ἡ ἀπομάκρυνσις Γρηγορίου τοῦ Σ', οὐδαμῶς, ὅμως κατωρθώθη νὰ ἐκμηδενισθῇ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ· αἱ ἐγκύκλιοι ἐμελετήθησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν Ἰονίων νήσων καὶ ἐπέδρασαν οὐσιωδῶς ἐπὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν.»²⁷

Τὸ 1964 ὁ Σπ. Ἀβούρης ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα γιὰ τὶς ἐγκυκλίους τοῦ Γρηγορίου Σ' :

«Ὑπὸ ἄλλες συνθῆκες θὰ μπορούσεν ὁ Πατριάρχης νὰ ἐπιτρέψῃ μερικὲς ἀσήμαντες μεταβολές, ὅπως ἔκαμαν οἱ προκατόχοί του Νεόφυτος Δ' (1602-1603 καὶ 1607-1614) κ.ἄ., ὕστερα ὅμως ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη καὶ δράση τῶν ξένων προπαγανδῶν καὶ τὴν πίεση τῆς Ἀγγλικῆς Διοικήσεως, κάθε παρέκκλιση ἀπὸ τὴν παραμικρὴ διάταξη τῆς Ὁρθοδοξίας ποὺ ἀμύνεται κατὰ τῆς Ἀγγλικῆς κατοχῆς, θὰ ἦταν προσχώρηση πρὸς τὸν ἐχθρό. Ἐξ ἄλλου, μὲ τοὺς μικτοὺς γάμους ἡ Ἀγγλία ἐπεδίωκε τὸν ἀφελθηνισμό τῶν Ἰονίων καὶ ὁ Πατριάρχης ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσῃ τώρα ὄχι μονάχα ὡς θρησκευτικὸς ἀλλὰ καὶ ὡς Ἐθνικὸς ἀρχηγός.»²⁸

Πιὸ κοντὰ, ὥστόσο, στὴν προσωπικότητα τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου

27. Ἐ. Κυριακίδης, ὁ.π., τ. Α', σ. 420-421.

28. Σ. Ἀβούρης, «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἐπιτανήσου ἐπὶ Ἀγγλοκρατίας», *Χρονικὰ Ζακύνθου* 1 (1964) 30.

ς', για τὸν ὁποῖο ἔγινε περισσότερο λόγος ἐδῶ, φαίνεται ἡ κρίση τοῦ Μανουήλ Γεδεών: «Τὸν Γρηγόριον ΣΤ' ἐχαρακτήριζε ζῆλος ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας, αὐστηρότης ἐν τοῖς ἡθεσιν, ἀλλ' ἀσύγγνωστος ἐμμονὴ εἰς πᾶσαν αὐτοῦ ιδέαν».²⁹

ΧΡ. ΛΟΥΚΟΣ

29. Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, Κωνσταντινούπολη [1885-1890], σ. 693.